

2005

DEDE FRANCISKA

JUSTH ZSIGMOND, AZ IRODALMI DENDI

EGY XIX. SZÁZADI IRODALMÁR TÁRSASÁGI KAPCSOLATAI ÉS
IRODALOMSZERVEZŐ, MŰVÉSZETPÁRTOLÓ TEVÉKENYSÉGE

PhD-dolgozat tézisei

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Budapest

1. A KUTATÁSI TÉMA ÉS FELADAT

A XIX. század második felének saját korában megkerülhetetlen, de ma már ritkán emlegetett írója Justh Zsigmond. Neve időről időre feltűnik ugyan az irodalomtörténetben, írói munkásságát (sokszor dilettantizmusnak ítélve) számos hosszabb-rövidebb tanulmányban és kritikában elemzik, társadalomalakító törekvéseivel és különösen társasági szerepével azonban már kevesebben foglalkoznak. Pedig érdemes feltenni a kérdést, hogy vajon mi hajtotta ezt a kora ifjúságától végzetesen beteg fiatalembert szalonról szalonra, társaságból társaságba szinte egész életén keresztül, miért kötött újabb és újabb ismeretségeket nemcsak hazájában, hanem az országhatárokon túl is és miért próbálkozott egyre újabb társadalom- és társaságformáló kezdeményezésekkel.

Márai Sándor rövid esszéjében (*A dandy és világa* = M.S., *Ihlet és nemzedék*, Bp. 1946, 302-307.) dendinek nevezte Justhot. A fogalom pontos meghatározása azonban nem egyszerű. Nemcsak Magyarországon, hanem két „szülőhazájában”, Angliában és Franciaországban is nehéz

pontos definícióját adni, hiszen az általános meghatározás szerinti „piperkőc” vagy „ficsúr” csak egy felszínes dendi jellemzője. A jelenségnek sokkal mélyebb tartalma is van, s Márai ezt az értékesebb dendizmust látta meg Justhnál.

A polgári társadalomátalakuláshoz kötődő dendizmus jelentése sokat változott a hosszú XIX. század során. A kezdetben szinte kizárólag külsőségekben testet öltő viselkedésforma fokozatosan egyre több jelentéssel bővült. Az Angliából induló és főként Franciaországban elterjedő viselkedésmódot egyes elemei miatt – visszamenőleg – régi korok jeles alakjaira és távoli földrészek népeinek képviselőire is többen vonatkoztatják, tudatosan azonban először a XIX. században alkalmazták egy adott társadalmi csoport megjelölésére. Mivel a dendizmus megítélése és koncepciója a század folyamán jelentősen megváltozott, több nagy korszakáról is beszélhetünk. Jóllehet, számos irodalmi és metafizikai kérdéshez is köthető, mindenekelőtt (társadalom)történeti kérdés.

Nehezíti a fogalom meghatározását a dendizmus szinonimáinak következtelen használata, a dendizmus más viselkedéstípusokkal (mindenekelőtt a sznobizmussal) mutatott hasonlósága, valamint a szerzők témához való személyes

viszonya, illetve adott esetben a dendizmusról alkotott véleményük módosulása. Ehhez járul, hogy a valós élet dendi alakjai és az irodalomban megjelenő dendi-ábrázolások kölcsönösen hatottak egymásra, s hamarosan feltűnt egy idealizált dendi-típus is, megszületett a dendi mítosza: a történeti, az ideális és az irodalmi dendi alakja sokszor összekapcsolódott, egybefonódott. Tovább szélesíti kört, hogy a dendizmus sokaknál csak rövid ideig hatott vagy csak egyes elemeiben jelentkezett, sokan életformának választották szemben azokkal, akik szerepnek, s tovább bonyolítja a kérdést az is, hogy a (származást, életutat, felfogást tekintve) legellentétebb személyiségek válhattak dendivé. A XIX. század végére azonban a dendizmus egyfajta új arisztokratizmussá alakult. A dendi önmagát a társasági életben és elitben határozza meg, arisztokratikus felsőbbiséggel elzárkózik a tömegembertől és elkülönül a középszerűtől. A társadalmi normákat ugyan nem szegi meg, de a határukon mozog, s egész lényével függetlenségét közvetíti környezetének. A *fin de siècle* dendit külsőségeiben a végtelen kifinomultság, mesterkéeltség, választékosság, a dekadenciába hajló esztétizmus és az intellektuális elkülönülés jellemzi.

Közöttük sokan műélvezők és műkedvelők, akik dilettánsként foglalkoznak az irodalommal vagy a képzőművészettel.

Vajon ez az általánosító jellemzés mennyiben igaz a nyugat-európaias műveltségű, franciás orientációjú, de mégis magyar környezetben is élő Justhra? Melyek azok az értékeesebb dendi-tulajdonságok, amelyeket a XX. század egyik legjelentősebb magyar írója megláthatott benne?

Justh Zsigmond saját írásait „tanulmányoknak” nevezte, amelyekben társaságformáló és társadalomalakító eszméinek és törekvéseinek közvetítő eszközét és igazolását találta meg, és amelyekkel követendő és kerülendő mintákat mutatott fel közönségének. Justh társaság(ok)ban betöltött szerepével eddig senki nem foglalkozott behatóbban. Életműve értékelését, valamint a korszak társaséletéről való általános ismereteinket árnyalhatja a társaságban betöltött helyét, szerepét és társas kapcsolatait tekintő elemzés. Elsődleges célom volt a Justh-életmű eddig csak érintőlegesen, más szempontok kiegészítő háttéranyagaként tekintett kérdéskörére irányítani a figyelmet, miközben választ kerestem egy többször megfogalmazott, de részletesen eddig még nem elemzett kérdésre: vajon dendi volt-e Justh Zsigmond.

2. KUTATÁSI SZEMPONTOK, FORRÁSOK

1., *A dendizmus*. A magyar szakirodalom nem foglalkozik a kérdéssel; annak ellenére, hogy a fogalmat többen használják, áttekintő tanulmány nem született a jelenség meghatározására. Történetét végigtekintve látható, hogy nem véletlen, hogy az angol, de mindenekelőtt a francia történeti és elméleti tudomány vizsgálja részletesen a problémakört, ezért mindenekelőtt francia és angol szakmunkákat tudtam használni. A történeti és elméleti irodalom mellett néhány jelentős (dendi)író regényének (Honoré de Balzac, Oscar Wilde, Joris-Karl Huysmans, Marcel Proust) vagy esszéjének (Charles Baudelaire, Jules Barbey d'Aureville) ismerete is elengedhetetlen a dendizmus megértéséhez.

2., *Justh Zsigmond*. A teljes justhi életművet érintő források különböző forráscsoportokra oszthatók. A Justh-hagyaték mellett, amely az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában (OSzK Ktár) található (a Fond 62, az Anelekta, a Quart. Hung. és az Oct. Hung. különböző jelzetei alatt, valamint a

Levelestárban), Justh nyomtatásban megjelent írásait, a kortársak leveleit, visszaemlékezéseit, kritikáit, valamint a Justhról halála óta megjelent szakmunkákat használtam eredményesen.

a., Levelek: A Justh-levelezés (beleértve az általa és hozzá írt leveleket is) közel 2000 magyar, angol és francia nyelvű levelet tesz ki (OSzK Ktár Fond 62 és Levelestár), amelynek egy része megjelent nyomtatásban (Császár Elemér, Fallenbüchl Zoltán, Ficzy Dénes, Hauber Károly, Gálos Magda, Kozocsa Sándor, Margócsy József, Vértesy Gyula adott közre – néhánytól több százig változó számú – levelet). A szövegkiadások nagy része haszonnal forgatható, a legnagyobb, több mint háromszáz levelet tartalmazó gyűjteményben azonban sok az elírás, jelöletlen kihagyás, következetlen és hibás névhasználat, s pontatlan a levelek sorrendje, olykor a feltételezett dátumozás is, ezért mindenképpen a kéziratokkal vagy más forrásokkal egybevetve érdemes használni. A kéziratok levelezés használatánál érdekes segítséget nyújtott, hogy Justh külön füzetbe összegyűjtötte *A puszta könyve* megjelenésekor hozzá küldött gratuláló leveleket (OSzK Ktár, Oct. Hung. 499).

A forráscsoport másik részét Justh barátainak egymás közötti levelezése adta (az OSZK Ktár Levelestár és a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Czóbel-hagyatékának anyagát használtam). Jelen munkához a levelezés jelentős részét átnéztem (pontos számot azért nehéz mondani, mert sokszor egy névjegykártyára írt – érdemi tartalom nélküli – pár sor is külön levélnek minősül a kéziratári besorolásnál).

b., Naplók: Justh társaséleti szerepének vizsgálatához az egyik legnagyobb segítséget két – halála után kiadásra szánt – naplója nyújtja. A műfajból adódóan erősen személyesek és tele vannak a mindennapok ezernyi – első pillantásra talán érdektelennek tűnő, s néha megfejthetetlen – apró aktualitásával, utalásával. A társas kapcsolatoknak és társaséletnek azonban elsődleges sajátossága éppen ez a fajta személyesség, s ezért a közvetlen feljegyzések és korabeli – személyes – dokumentumok mindenképpen az egyik legfontosabb forráscsoportot jelentik. Justh *Párizsi Naplóját* – napi rendszerességgel – 1888. január 1-jétől május 31-ig vezeti, célja, hogy hitelesen rögzítse pillanatnyi benyomásait, anyagot gyűjtsön későbbi tanulmányaihoz és keresztmetszetet adjon a korabeli Párizs társaságáról. Hasonló ok motiválja egy évvel később, *Hazai Naplója* írásakor is (1889. március 15-től június 5-ig), amely

eleinte követi a párizsi feljegyzések példáját: beszámol a társasági eseményekről, bemutatja a színhelyeket, enteriőröket és a főbb szereplőket, később azonban egyre személyesebb, egyre leíróbb, elmélyülőbb, elmélkedőbb jellegűvé válik, és Justh egyes részleteit szinte szó szerint átemeli regényeibe. Mivel maga is kiadásra szánta naplóit és környezete is tudta róla, hogy feljegyzéseket készít, a naplók kétségtelen személyessége, közvetlensége és őszintesége mellett figyelembe kell venni, hogy a bennük megjelenők viselkedését és az írói attitűdöt némiképp befolyásolhatta a későbbi kiadás tudata. A naplók először 1941-ben jelentek meg Halász Gábor gondozásában és alapos jegyzetanyagával (*Justh Zsigmond Naplója*, s.a.r. HALÁSZ Gábor, Budapest, Athenaeum, 1941.), majd Kozocsa Sándor a levelezés egy részének közreadásával ismét megjelentette (*Justh Zsigmond Naplója és levelei*, s.a.r. KOZOCSA Sándor, Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1977.). Halász Gábor néhány – az akkor még élő családtagokra nézve kompromittáló – részletet kihagyott a közléskor, ezek az egészében mindössze pár lapnyi kihagyások könnyen visszakereshetők a kéziratban, és nem befolyásolják (legfeljebb helyenként árnyalják) a nyomtatásban megjelent szöveget.

c., Egyéb kéziratok: Kiegészítik és árnyalják a róla és társas kapcsolatairól kialakított képet fennmaradt személyes iratai és különböző vegyes dokumentumok (meghívók, táncrendek, kézzel írt menükártyák, névjegyek, számlák, orvosi receptek, táviratok) is, társaságformáló kezdeményezéseinek iratai (a Debating Society jegyzőkönyvei, a Műbarátok Köre alakulására vonatkozó okmányok és parasztszínházának – töredékes – szerepkönyvei, valamint néhány feljegyzés, részben Justh kézírásával, a színházra, szereposztásra, közönségre és programokra vonatkozóan). Justh külön füzetbe jegyezte fel autogramm-gyűjteményének, levéltárának, neki dedikált könyveinek és (fény)képeinek lajstromát, fennmaradt számos feljegyzése is (például egy tervezett új folyóirat vagy összes művei kiadásának terve) és az a füzet, amelybe első kötetéről, a *Káprázatokról* megjelent kritikákat gyűjtötte össze. Néhány novellájának és regényének teljes vagy töredékes kézírata mellett a Justh-hagyatékban található például indiai angol barátjának *A puszta könyve* egyes fejezeteiről készített angol nyelvű fordítása és Justh néhány írásának francia változata is. Érdekes forrás Emlékkönyve (Quart. Hung. 4172) és Albuma (Quart. Hung. 4272), amely autogrammkat, baráti bejegyzéseket, rajzokat, esetenként egy-egy akvarellt és néhány

eredeti fényképet tartalmaz (Justhról, a kastélyról és a parkról, parasztszínészekről és a színházról, barátairól és a birtokán készült szobrokról és festményekről). A hagyatékban található neki dedikált és róla készült fényképfelvételek is (a fényképek egy része egyelőre, sajnos, azonosítatlan, sőt, utólag néhány halála után készült felvétel is bekerült a hagyatékba).

d., Nyomtatásban megjelent Justh-írások. Sokat segítenek társaséleti működésének elemzésében társasági megfigyeléseiről, barátairól, utazásairól írt tárcái, rajzai. Justh intézményektől és szerkesztőségektől való függetlenségét, kultúraterjesztő és generációkat, (érdek)köröket összekötő szerepét mutatja, hogy a legkülönbözőbb lapokban publikált: napi, heti, kétheti és havilapokban, politikai, közéleti, irodalmi és társasági folyóiratokban, arisztokratikus és polgári, fővárosi és vidéki orgánumban egyaránt találkozunk nevével az olvasók. Van, ahol csak egy-egy évben tűnik fel, s van, ahol rendszeresen jelentkezik, az egyik helyre inkább külföldi barátairól és élményeiről írt tanulmányait adja, másutt elsősorban regényeket, hosszabb útleírásokat tesz közzé. A különböző lapokban (valamint almanachokban és korabeli gyűjteményekben) megjelent írásai bibliográfiájának egy része teljesen új forrásfeltáró munka eredménye. Más részére a

levelekben utalnak a levélírók (természetesen pontos cím és forrásmegjelölés nélkül), néhányra pedig hivatkozik a szakirodalom (gyakran azonban nemcsak a hivatkozás hiányzik, hanem a címek is pontatlanok). Az utalások alapján mindenképpen további forrásfeltáró munkára van szükség, hiszen a jelen kutatás célja nem a nyomtatásban megjelent Justh-szövegek minél teljesebb igényű feltárása volt, mégis számos eddig lappangó írás került elő. Természetesen Justh kötetben kiadott regényeit, novelláit és rajzait is használtam.

e., Egyéb nyomtatott források. Különösen fontos forrásnak tekintettem a kortársak visszaemlékezéseit, amelyeknél tekintetbe kell ugyan venni az emlékezet kihagyásait és olykori torzításait, de amelyek mégis a tanúk hitelességével rögzítenek olyan adatokat és főleg személyes benyomásokat, amelyek – az emlékezet esetleges változtatása mellett is – pótolhatatlan segítséget nyújtanak Justh személyiségének megismeréséhez. Érdekes nyomtatott forráscsoport Justh könyvtárának anyaga (OSzK Ktár, Justh Zsigmond Könyvtára), amely a neki dedikált, hagyatékából előkerült köteteket egyben tartva őrzi. Justhnak sokszor szemére vetették, hogy nem (csak) a jelentős írókkal és alkotókkal ismerkedett, hanem barátai között sok másodvonalbeli művész (is) szerepel. Fenntartva, hogy

könnyebb évtizedek ülepítő és kristályosító távlatából (visszamenőleg) ítélni, mint a kortársakról (az utókor ízlésével egybehangzó) véleményt mondani, több mára már valóban kevésbé ismert személyiség szerepel Justh írásaiban, akikről különböző kézikönyvek segítségével sikerült adatokat gyűjteni.

3. A KUTATÁSI EREDMÉNYEK ÖSSZEFOGLALÁSA

A címben felvetett állítás (Justh Zsigmond, az irodalmi dendi) vizsgálata két – egymással természetesen összefüggő – alapvető elemzést tett szükségessé: a dendi és a dendizmus meghatározását, valamint annak áttekintését, hogy Justh – írói és társaséleti szerepe és életműve alapján – besorolható-e a dendik közé.

A dendizmus elemzése során a jelenség történeti változását követtem végig a XIX. század kezdetétől a XX. század első évtizedeiig (különös hangsúlyt fektetve a századvégi évekre), figyelembe véve irodalmi dimenzióját és a dendi mítosznak kialakulását is. Külön alfejezetben foglalkoztam a dendizmus általános érvényű, bár az egyes dendik esetében sokszor

jelentős eltéréseket hozó, valójában azonban valamilyen formában mindegyiküket érintő jellemzőivel (az öltözködéssel, a megjelenéssel, a társaséletben elfoglalt szereppel és különböző társasági és magánéleti kapcsolatokkal, az identitásteremtés kérdésével, az arisztokratikus elkülönüléssel, az esztétizmussal, a dilettantizmussal). Kitértem a korszakban a *dendivel* gyakran együtt említett (olykor felváltva és rendszertelenül használt) fogalmakra és meghatározásukra, mint a *lion*, az *excentrikus* és mindenekelőtt a *sznob*. Az első fejezetben kirajzolódó dendi-kép természetesen általánosít (olykor egymásnak ellentmondó tulajdonságokat is magában foglal), és teljes egészében egyetlen képviselőjére sem alkalmazható, mégis kijelöli azokat a szempontokat, amelyek alapján valaki dendinek nevezhető.

Az elemzés másik részét a Justh-életmű új szempontú vizsgálata jelentette. Justh szerteágazó levelezése, nyomtatásban megjelent írásai, naplói és barátainak levelezése jól rávilágít nemcsak széles ismeretségi hálójára, hanem központi és irányító szerepére is. A betegsége miatt élete csaknem felét külföldön töltő fiatalember az előkelő társaságban, a szellemi elitben és különböző társasági

kapcsolataiban határozta meg magát. Kapcsolati hálója nemcsak Magyarországot szőtte keresztül, hanem határokon átívelve országokat, sőt, földrészeket, a társaságokon belül pedig különböző köröket és generációkat kötött össze. A születési elithez tartozó és tudatos döntésével a szellemi elithez csatlakozó Justh egyszerre több társaságban is otthonos volt, de alapvetően két elitet (a születési és a szellemi arisztokráciát), majd rövid élete vége felé a szellemi elitet és a (birtokán élő) parasztságot igyekezett közelíteni, olykor vegyíteni.

Bár saját magát nem nevezte dendinek és kortársai is inkább világfinak és sznobnak tartották, számos (nemcsak felületes) dendi-tulajdonsága volt. Mivel azonban a századvégen a dendizmus mellett több más életérzés és viselkedésmód is megjelenik (így például a sznobizmus, dilettantizmus, esztétizmus, dekadencia, kozmopolitizmus), és a határok sokszor bizonytalanok: a stílusok és viselkedéstípusok általában együtt hatnak és keverednek egyes személyiségekben, mindenképpen érdemes áttekinteni, hogy ezek közül az új életérzések és szerepek közül melyek és milyen mértékben jelennek meg Justh életművében.

Kitértem a társadalmi változások társaséletet érintő hatásaira, azaz annak a problémának felvetésére, hogy egy alapjaiban arisztokratikus jelenségnek, a társaséleti reprezentációnak van-e létjogosultsága polgári társadalmakban. Átmeneti korszakokban eltűnnek a régi, jól körülhatárolt, egyértelmű viszonyítási pontok, amikor a társadalom minden tagja tisztában van saját helyével és szerepével. A régi függőségi hálók megszűnnek, az egyén izolálódik, a metropoliszok kialakulásával együtt járó eltömegesedéssel (legalábbis kívülről tekintve) uniformizálódik. Az átalakuló társadalomban nincsenek készen kapott szerepek: az egyénnek kell meg/kitalálnia önmagát, meghatároznia és felépítenie saját identitását. Köztársaságokban (pl. a XIX. század második felében Franciaországban) egy-egy korábban az udvarhoz tartozó hölgy körül kialakult szalonok válnak a legfelsőbb viszonyítási ponttá, mint az udvar hagyományainak és továbbörökített szokásainak őrei. Új szabályrendszerekre van szükség és az „udvarképesség” helyét egyfajta „szalonképesség” veszi át (Fábri Anna, *A művelt és udvarias ember – A társas viselkedés szabályai a magyar nyelvű életvezetési és illemtankönyvekben, 1798-1935*). A társasági

élet – a régi udvari kultúra folytatójaként – a XIX. század második felében a születési (és egyre inkább a szellemi) elíttek és csoportok megnyilvánulási és önmeghatározási terévé válik. Átmeneti korban a művész (és a kifinomult ember) bizonytalanságérzése önazonosság-kereséshez, s ebből fakadó állandó önreflexióhoz és (ön)elemzéshez vezet. A korban politikai tétlenségre kárhozott osztályok (mindenekelőtt a születési elit különböző csoportjai) a társasági ragyogásban kárpótlást, a sznob pénzarisztokrácia presztízst, az identitáskereső érzékeny művész pedig helyet (és elismerést) keres.

Ebből fakadó, és Justh társaséleti szerepét és törekvéseit alapvetően meghatározó probléma a születési és szellemi elit vegyítése, azaz az irodalmi (és művészi) szalonok működése és létjogosultsága. Míg Párizsban számos irodalmi és politikai szalon működik (komoly befolyást gyakorolva egyes emberek írói, politikai, közéleti, intézményi és társaséleti karrierjére), Pesten komoly ellenállásba ütközik a két elit közelítésének terve (mindenekelőtt az írók részéről).

Justh önmagát a társasági és az irodalmi életben határozta meg. Rokonsága és barátai révén az arisztokráciához kötődött, legitimitását az előkelő társaságban kereste, s olyan szerepet teremtett magának, amelyet más még nem töltött be. Mint mindenkinek, a társaság neki is identitás-meghatározó közeg volt, ahol helyét a kultúráközvetítésben és a társasélet szervezésében találta meg. Emellett azonban függetlenítette magát a hagyományos családi elvárásoktól és a konvencióktól: a jogi és nemzetgazdasági pálya helyett az irodalom és a művészi élet mellett döntött. Bár íróként határozta meg magát, sohasem tartozhatott teljesen a professzionista íróközösséghez, hiszen nem kenyérkeresetből, hanem kizárólag műélvezetből (és hivatástudatból) írt, s mindvégig független maradt a különböző intézményektől, szerkesztőségektől, érdekköröktől is (azaz jó értelemben véve dilettáns volt). Sajátos köztes – egyszerre független és központi – szerepét kiterjesztette más társadalmi rétegek felé is. Otthonosan mozgott polgári szalonokban és írók között, festők és szobrászok műtermében, parasztházaknál és a pénzarisztokrácia palotáiban, de valójában egyikükhöz sem tartozott. Mindenütt kicsit kívülálló maradt, s bár utazásai során is hamar beilleszkedett a nemzetközi társaságba, sosem töltött egy

helyen annyi időt, hogy bárhol igazán bennfentessé válhatott volna. Minden újabb környezetben és társaságban újra és újra meg kellett határoznia önmagát. Köztes helyzetének előnyeit azonban ki akarta használni: összekötő kapocs kívánt lenni elitek, körök, intézmények, generációk, nemzetek, kultúrák és egyes emberek között.

A századvégi dandire az intellektuális elkülönülés jellemző. Justh is természetesnek vette szellemi fölényét, akár úgy, hogy mások munkájáról mondott magabiztos ítéletet, akár úgy, hogy az arisztokrácia kulturális felelősségérzetét, akár úgy, hogy parasztjai kulturális igényét fejlesztette. Tulajdonképpen különböző körök és egyének szellemi irányítójává kívánt válni. Tehetségeket fedezett fel és ismertetett meg a közönséggel és a szellemi elittel, műpártolásra és irodalmi szalon alakítására serkentette az előkelő társaságot, akarategyenge barátainak nyújtott támaszt és tanácsot. Amikor társaságszervezéssel kísérletezett, a női szerepkörök határán mozgott. A dandit gyakran tartják nőiesnek választékos eleganciája, az öltözetére és megjelenésére fordított figyelme, azaz az általában a nőknek tulajdonított magatartások és érdeklődések, eszközök és szerepek kedvelése miatt. S bár léteznek és működnek jelentős

férfi-szalonok, a társasélet is elsősorban a nők feladata. Justh egyéniségében feminin vonás fokozott társaságiassága, a szerepkörök határát azonban nem lépte át. Bár maga is megpróbálkozott (utazásai miatt ugyan eleve csak időlegesen) saját szalonnal, elsősorban mégis arra törekedett, hogy felkeltse az érdeklődést eszméi iránt, s megtalálja azokat a társasági hölgyeket, akik megvalósítják (és továbbviszik) elképzeléseit. Mindenekelőtt a szalonok *habitüéje* és új találkozási formák kezdeményezője volt.

Elsősorban levelezését és naplóját felhasználva, az egyes emberekkel és körökkel való kapcsolatán keresztül kíséreltem meg felvázolni a korabeli színes társaséletet. A Justh életében fontos helyszínek szerint, azon belül részben időrendben, részben tematikusan csoportosítottam kapcsolatait. Párizs (és a divatos francia üdülőhely, Cannes) után (IV. fejezet) az utazó Justh (Észak-Afrika és India) társasági kapcsolatépítésével (V. fejezet), végül a hazai társaséletben betöltött szerepével (VI. fejezet) és a birtokán kialakított életformájával foglalkoztam (VII. fejezet). Elemeztem az arisztokráciához, a művészvilághoz és a parasztsághoz fűződő kapcsolatát is, az irodalomban elfoglalt helyét és az írókkal való viszonyát több helyen is említve. A megfelelő

helyszínekhez kötődő neves (és mára már kevésbé ismert) személyiségek mellett Justh írását illetően érintettem a dilettantizmus és professzionalizmus kérdését is (II. fejezet 2. rész).

A kor társaséletére jellemző – mint ez a levelekből kitűnik – a magánélet és intimitás maitól némiképp különböző felfogása. A családi viszonyok, egészségi állapot, magánéleti események rendszeres témáit adták a levelezésnek és a társasági beszélgetéseknek. Justh időnként meglepő részletességgel és szemléletességgel számolt be betegségéről és tüneteiről (sőt, a korabeli lapok többé-kevésbé rendszeres tudósításainak köszönhetően a szélesebb közönség is figyelemmel kísérhette utazásait és egészségi állapotát), barátai pedig tanácsokkal látták el magánéleti kapcsolatainak alakítására vonatkozóan. Justh élete végéig magányos volt, amit végzetes betegsége (is) magyarázhat. Saját hanyatló egészségének érzése összekapcsolódott a társadalmi szintű hanyatlás-érzéssel (a túlfinomult arisztokrácia erőtlensége, a *fin de race*-keserűség). Mindezt csak még hangsúlyosabbá tette az általános korérzés (a pesszimizmus és neurózis). Justhot azonban erőssé edzett akarata és vallásossága „megóvta” a pesszimizmustól (II. fejezet 3. rész).

Justh személyisége mindenekelőtt barátainak levelei, visszaemlékezései és saját írásai alapján rajzolódik ki. Szembetűnő az életét a legkülönbözőbb helyszíneken végigkísérő ízlésbeli elkülönülés, a középszerútól és átlagostól való arisztokratikus távolságtartás. A századvégi dendi egyébként is szorosan kapcsolódik a *fin de siècle* esztétához, bár abban különböznek, hogy a dendinek mindenképpen közönségre van szüksége ahhoz, hogy kifinomultságát megjelenítse. A századvégi esztétizmus és dekadencia megjelenése Justh életében ismét új árnyalattal bővíti a személyiségképet. Ő is a választékosat, kifinomultat, mesterkéltnet kereste, esztétizmusa a szépség kultuszára és a mindennapokat átlényegítő művészetre vitte. Abban azonban különbözött a denditől, hogy még a mesterkéltnben is értékelte az igazat és az őszintét, s a dendivel ellentétben vonzotta a természetes és a természet. Justh a görög, amerikai és mindenekelőtt a magyar művészetben és tájban is azt az erőt és egyszerűséget érezte, amelyből – szerinte – megújulhat a hanyatló arisztokrácia. Ez magyarázza, hogy meglátta a természetest a kifinomultságban és a szubtilist a természetesen egyszerűben. Számára a „raffinement” nem a születéssel függött össze, s egy parasztleány színérzékében éppúgy

megtalálta az „ízlés második hatványát”, mint a legelőkelőbb szalonhölgy választékosságában.

Időnként dekadenciába hajló esztétizmusa egész életének, megjelenésének, környezetének kifinomultságában tükröződött. Mindig elegáns volt, öltözete és megjelenése kifogástalan. Többen feljegyezték előkelőségét, de választékossága a róla fennmaradt fényképeken is látszik (még akkor is, ha egy műtermi fényképezkedés alkalmából mindenki kicsit jobban „kiöltözik”). Igazi varázsa azonban személyiségéből áradt. A társaságban szelleme és ízlése arisztokratizmusával hatott: ragyogó társalgó és társasági ember volt. Abban mindenképpen dendi, hogy a társasélet nélkül nem tudott létezni: ez volt éltető közege, a dendivel ellentétben azonban a társaság nem csupán közönséget jelentett a számára, hanem eszközt is céljai eléréséhez és anyagot (és ihletforrást) a munkáihoz.

Míg a dendi mindenekelőtt és kizárólag saját szerepét és identitását keresi, Justh felelősséget érzett mások iránt is. Önzetlensége – ami nemcsak társasági szerepét, hanem egész írói munkásságát is meghatározta (hiszen írásaival is célja volt: jobbítani akart) – egyáltalán nem dendi tulajdonság. A dendi a társaságban él ugyan, de elsősorban érdekkapcsolatokat alakít

ki, s a saját helyzetét akarja meghatározni. Justh nemcsak önmagára gondolt, kapcsolati hálója fokozatosan egyre nagyobb távolságokat kötött össze, s valóban önzetlenül adott ajánlólevelet ismerőseinek, vitte magával barátait szalonokba, társaságokba, műtermekbe. Szenttornyai birtokának alkotóköre, arisztokratikus, művészi és paraszti kezdeményezései mind önös érdekeken túlmutató gondolkodásmódját tükrözik.

Megtalált társasági szerepe és dilettantizmusa kölcsönösen erősítette egymást. Írásai saját bevallása szerint *tanulmányok*, amelyekkel „nem mulattatni akar”, hanem amelyeket tudományos ízű elképzeléseinek igazolására és társaságformáló törekvéseinek elősegítésére írt. Nemcsak az új eszméket kereste, hanem az új megszólalási formákat is. Úgy tartotta, hogy míg az anyag, az érzés a magyar nemzet és művészet sajátja, formát tanulhat máshonnét (a franciáktól). Mintha ezt saját művészetére is vonatkoztatná: megvan benne az érzés, az anyag, a hangulat, de formát másoktól vesz, mesterei módszereit alakítja sajátjává.

Abban hasonlít a dendire, hogy mind kevésbé vágyott tetszeni (a dendi inkább meglepni akar, mint elbájozni); bár a kritikák továbbra is érzékenyen érintették, az évek során egyre jobban függetlenedett mások ítéletétől.

Justh egész életével, dilettantizmusával, társasági identitásával, elkülönülésével egy újfajta arisztokratizmust valósított meg. Ha dendi volt, akkor a nyugat-európai dendi sajátos alakváltozata. Kapcsolatteremtéseiben, kultúraközvetítésében, műpártoló törekvéseiben és irodalmi munkásságában egy szélesebb körért érzett felelősség nyilvánult meg. Nemcsak saját szerepét és identitását találta meg a társasélet színpadán, hanem megújulási lehetőségeket keresett és vázolt fel egy szélesebb kör, a hanyatló arisztokrácia számára is.

Sokan dilettáns írónak tartották és tartják. Annyi azonban bizonyos, hogy mint társasági ember, igazi professzionalista volt.

A DISSZERTÁCIÓ TÉMÁJÁHOZ KAPCSOLÓDÓ PUBLIKÁCIÓK

1. Justh Zsigmond: állandó kiállítás Gádoson (forgatókönyv) – megnyitó: 2000. okt. 1.
2. Balzac, az író és a dendi: időszaki kiállítás a Petőfi Irodalmi Múzeumban (forgatókönyv) – megnyitó: 2002. márc. 25.
3. *A szalonember: Justh Zsigmond*, Budapesti Negyed, 2004/4, 46. sz., 377-404.
4. *Távoli tájakon – Justh Zsigmond Indiában = Évek és színek. Tanulmányok Fábri Anna tiszteletére*, szerk., DEDE Franciska, STEINERT Ágota, Bp., Kortárs Kiadó, 2005 (megjelenés alatt)

A KORSZAKHOZ KAPCSOLÓDÓ PUBLIKÁCIÓK

5. *Személyesség és tartózkodás – A Hét első tíz évfolyamának címlapképei = Hagyomány, közösség, művelődés. Tanulmányok a hatvanéves Kósa László tiszteletére*, szerk. ABLONCZY Balázs, ifj. BERTÉNYI Iván, HATOS Pál, KISS Réka, Bp., BIP, 2002, 312-322
6. *Szerzők a lámpa előtt. Az írószerep változó képe A Hét és az Új Idők évfolyamaiban 1895 és 1900 között*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2005/2 (megjelenés alatt)
7. *Férfiak szoknyában – Emma asszony (Ignotus) levelei és Horkayné (Herczeg Ferenc) beszélgetései A Hétben és az Új Időkben = Nők világa*, szerk., FÁBRI Anna, VÁRKONYI Gábor, Argumentum, 2006 (megjelenés alatt)